

Eichmann peche

A grazi filmfesztiválon megnéztem egy filmet Adolf Eichmann szeréről, az Egy specialistát. A film készítői sok százórányi tárgyalási dokumentumfelvételtől összevágtak vagy százharminc percet annak illusztrálására, hogy milyen tényezőkből tevődik össze az az ámulatra méltó képlet, amelyet Hanna Arendt az Eichmann-perről szóló tudósításában „A Gonosz banalitásának” nevezett.

Üvegkalitkában, melyet az ő védelmére építettek, őreivel egyberekesztve, egy ötvenes éveit taposó, korrekt öltözötű, kopaszodó, szemüveges férfi látható. Ha beszélnek hozzá, feláll, koncentrált, komoly figyelemmel előre hajol. Ez a tartás részben talán annak tulajdonítható, amit Hannah Arendt rosszallóan megemlíti a könyvében: hogy a pompás angol és francia tolmácsolástól eltérően a német fordítás érthetetlen – vagy talán éppen túlon túl érthető okokból – csapnivaló, és Eichmannnak erőlködni kell, hogy követnie tudja a tárgyalás menetét. Amikor ő beszél, megalázkodás nélkül, de udvariasan, nyomdakész precizitással védekezik a vád ellen, mely szerint döntő szerepet vállalt a „végső megoldásban”, vagyis abban a hitlerista programban, amely célul tűzte ki, és részben meg is valósította az európai zsidóság kiirtását.

Eichmann védekezése náci szempontból főként kellemetlen. A haláltáborokat, az elgázosítást és a hullák millióinak létét nem vonta kétségbe, sőt azt sem, hogy a Harmadik Birodalom legalizálta a bűnözést. De ha már legalizálta, akkor – és most következik mondandójának lényege – ő jogi értelemben nem tekinthető bűnösnek. Ő pusztán egy feleltesen által rászígnált szakfeladatot oldott meg, mint elismert specialista. Erkölcsei értelemben bűnös tehát, az állammal együtt, de erről, minthogy ez lelkiismereti kérdés, nem kell beszámolnia a jogi tényállás eldöntésére hivatott bíróság előtt. A bíróság elnöke azt felelte erre, hogy Eichmann téved, e bíróság előtt minden kérdésre válaszolnia kell. Ezt az indokolhatatlan követelményt Eichmann a hallgatásával utasította el.

Arra azonban már valóban felelnie kellett, hogy neki, mint szállítási szakembernek, nem volt-e tudomása arról, hányan haltak meg a túlszűfolttság és az embertelen bánásmód következtében a vagonokban. Dehogynem, hallott erről, de a szállítás gyakorlati lebonyolításáért – így Eichmann – egy másik ügyosztály volt felelős – meg is mondta, melyik –, ebbe ő nem szólhatott bele, és ha kísérletet tett volna erre, akkor sem járt volna eredménnyel. Ami pedig a vagonok túlszűfolttságát illeti: minthogy a poggyász szállítását a személyállítástól elkülönítve oldották meg, joggal gondolhatta, hogy a szokásosnál több embert tervezhet egy-egy vagonra.

Eichmann az ügyész kérdésére előadta, hogy miután utasításra megtekintett három emberirtó helyszínt, kérte áthelyezését egy másik szakterületre. Különösen az egyik helyszín hatott rá mélyen: a földből valahol Ukrajnában vérszökőkút tört elő. Ugyanis kis helyre tömördek hullát kapartak el, és csak vékony réteg földet hintettek rájuk. Marmost a hőség és a gázok következtében a földből előtört a vér. Ennek a megrázó élményének azonban nem lehetett következménye, mert áthelyezési kérelmét elutasították. Nem gondolt-e arra – kérdezte valamelyik ügyész –, hogy szüksége lett volna némi civil kurázsira? Eichmann kissé eltűnődött, majd azt válaszolta, hogy minden biznnyal szüksége lett volna

rá, de személyes civil kurázsira csak akkor képzelhető el, ha fellelhető ilyesmi a társadalmi hierarchiában is. E válasz hallatára elhült bennem a vér.

Akkor is csak hűledeztem, amikor felfedeztem magamban, hogy Eichmann pártjára állok érzelmi-
leg, ahányszor a főügyész az üvegkalitkába rekesztett vádlottal üvöltözik vagy gúnyolódik... Ő ugyanis – a hivatásos objektivitást szigorúan őrző bírótól eltérően – ezzel a perrel nemcsak a vádlott bűnösségét akarta bizonyítani, ami egyetlen feladata lehet az ilyen eljárásban, hanem a nácizmus embertelenségének és az önálló állam híján védtelen zsidóság szenvedéseinek monstroozitását is. A vádlott azonban ellenszegült e törekvésnek: következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy tettei kizárólag egy bürokratikus állam keretei között értelmezhetők. Mondhatnám úgy is, hogy igazából neki volt peche, amiért épp ezzel a szervezési feladattal, a krematóriumok emberanyag-gal való ellátásával, és nem, mondjuk, a hadsereg élelmiszer-utánpótlásának megszervezésével bízták meg. Ez a magatartás a főügyészt állandóan a magasfeszültségű düh állapotába hozta. Indulatai azonban ellene fordultak, mert a vádlott kiszolgáltatottságát szemléltették. Eichmann igazságos ítéletet érdemel, de azt nem, hogy hatalmi pozíciójából megalázzák. Igen ám, de mi lehet itt az igazságos ítélet? Az egyik oldalon több millió hullá – a másikon üvegkalitkában egy vádlott. Miféle erkölcsi egyensúly remélhető egy halálos ítélettel? Vagy bármilyen más ítélettel? Aki igazságra sóvárog, az itt szükségképpen kielégítetlen marad.

Míg Eichmann félrehajtott fejét, homlokának ráncait, lelkiismeretes erőfeszítését bámultam, amellyel illúziók nélkül, de kötelességszerűen meg akarta győzni a bíróságot és a világot arról, hogy ő csak hivatalnoki kötelességét teljesítette, Dsida Jenő verse, az Amundsen kortársra jutott eszembe, a kötelességet teljesítő kispolgár apoteozisa: „Nem lelkesedik, nem rajong, / Nem hajlja feszülő féltelenség”, és „Egyszerű józan és kérlelhetetlen, / mint a kenyér, / mint a zárszámadás, / mint a kötelesség.” Eichmann ugyanennek az éremnek a másik oldalát képviseli a maga végtelen módján. Dsida hőse nagy hidegben, betegen is bemege a hivatalba, hogy befejezze a zárszámadást. Eichmann is bement a hivatalba, de már nem érdekelte, hogy mit kell befejeznie. Az emberiség olyan mélypontra jutott el vele, amely még csak nem is démonikus. Teljességgel hiányzik belőle – Hitlerrel ellentétben – minden ördögi vonás. Még antiszemita sem volt, hanem csak szervezési feladatokot teljesített. A maga piti szintjén a „Minden Egész eltörött” tragikumának maximumát képviseli, mégpedig nem mint életérzést, hanem mint létezési formát. Tevékenységét függetlennek nyilvánítja minden értékelési kísérlettől, sőt még a saját személyétől is. Fantasztikus az olyan ember, aki nem tekinthet relevánsnak, hogy mi a véleménye a saját cselekedeteiről, amelyekről milliók élete függ. Példája szemlélteti, hogy korunkban csak kivételes esetben választható el egymástól a tragédia és a komédia. A tömeggyilkos mint kötelességteljesítő bürokrata például komikus személy, és még áldozatainak többsége is elveszti a tragikus hős egyik fontos ismérvét: a személyiségét, mert be kell olvadnia egy arctalan tömegbe a végső perc előtt.

Eörsi István

író